

D. ZEMZARE

PIEZĪMES PAR LATVIEŠU VĒJU NOSAUKUMIEM¹

„Latviešu valoda ļoti bagāta vēja virzienu nosaukumiem; liekas, ka šai ziņā viņa pārspēj lielāko daļu citas valodas. Dažiem vēja virzieniem latviešu valodā ir pa 4 un 5 vai vairāk nosaukumiem“, raksta burenieku kapteinis P. Šnore 1892. gadā publicētajā apcerējumā „Par kompasu strīpu jeb vēja virzienu nosaukumiem latviešu valodā“².

Vēji var būt lieli un mazi jeb diži un maģi (‘die Haupt- und Neben-Winde der Windrose’ Latvijas rietumos, Sakā)³, galvenie vēji un starpeņi, kas pūš starp galveniem vējiem (‘die Zwischenwinde zwischen den Hauptwinden auf der Windrose’ Latvijas dienvidrietumos, Nīcā)⁴.

Pirmā latviešu vārdnīca 1638. gadā min četrējādus vējus: *Rieta-wehfsch*, *Wackara-wehfsch*, *Puſſdeena-wehfsch* | *Tahrpins* un *Seemela-wehfsch* | *Seemelis* | *Juhres-wehfsch*⁵. Langes vārdnīcā 1772.–1777. g. vēji ir dalīti četros galvenajos — *rihtenis*, *wakkara wehjsch*, *pufsdeenas wehjsch*, *seemalis* un četros blakus vējos *tahrpenis* ‘dienvidaustrumu’, *pufsrihtenis*, *ſalnas wehjsch* ‘ziemelastrumu’, *launaga wehjsch*, *puhle wehjsch* ‘dienvidrietumu’, *puhmenis*, *tukſchuma wehjsch* ‘ziemeļrietumu vējš’⁶. H. Harders no Rubenes XVIII/XIX gadsimta mijā apliecina, ka latvieši [Vidzemes vidienā] zinot nosaukt tikai nedaudzus vējus, piemēram: *rihta wehjsch*, *puhna wehjsch*, *deenas widdus wehjsch*, *launaga wehjsch*, *wakkara wehjsch*, *tukſchuma wehjsch*, bet jūrmalnieki, domājams, zinot vairāk⁷. Hardera spriedums

¹ Papildinot B. Laumanes rakstu „Vēju nosaukumi latviešu valodā“ — Baltistica III (2) 223–231.

² Baltijas Juhņneku Kalendars 1892. gadam, Rigā, 1892, Peelikums, 22. Turpmāk: Bjal.

³ Lettisches Wörterbuch, I, Lettisch-deutsches Wörterbuch von.. Carl Christian Ulmann, Riga, 1872, 333. Turpmāk: Ulmaņa vārdnīca.

⁴ Turpat, 279.

⁵ Phraseologia Lettica,.. Verfertigt durch Georgium Mancelium,.. Riga, 1638, Cap. XXXV. Turpmāk: Manceļa frazeoloģija.

⁶ Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, .. ausgefertigt von Jacob Lange, Mitau, 1777, I, 583. Turpmāk: Langes vārdnīca.

⁷ Berichtigungen und Ergänzungen zu Stender's lettischem Lexikon von Christoph Harder, — Beiträge zur lettischen Sprachkunde, herausgegeben von Arnold Wellig,.. Mitau, 1828, 134. Turpmāk: Hardera papildinājumi.

ir pareizs, jo jūrā braucējiem — zvejniekiem un kuģiniekiem ir dzīves nepieciešamība labi pazīt vējus.

Latviešu jūras zvejnieki ir pratuši noteikt sešpadsmit virzienus, kā secināms pēc agrākajiem vēju nosaukumu uzrakstījumiem. Tā Baltijas Jūrnieku Kalendārā 1889. gadam (Rīgā, 1888, 98) ir atzīmēti „Galvenāko vēju nosaukumi pie latviešu zvejniekiem Kurzemes jūrmalā“, skaitā 16. Pilnīgu Kuršu kāpu zvejnieku lietoto vēju nosaukumu ainu fiksējis prof. J. Plāķis, minot astoņus galvenos vējus — *ziēmilis, aūstrinis, zeminis* jeb *zemēs vē(j)š, āzinis, laūnadzis, saksinis, jūrinis* jeb *jūras vē(j)š, sāminis* un astoņus starpeņus — *īsāiš* un *garāiš aūstrinis, īsāiš* un *garāiš āzinis, īsāiš* un *garāiš saksinis* un *īsāiš* un *garāiš sāminis*⁸. Ka tiešām kursenieki jau senāk tā saukuši vējus, pierāda prof. A. Becenbergera četrdesmit gadu iepriekš uzrakstītie *fiemelis, áustrinis, femes wêsch* [ê=ē], *âfinis, launadfis, saksinis* || *faksinis, jūras wêsch* || *jūrinis, sâminis*, kā arī starpenis *īsāisch saksinis* ('Südsüdwestwind')⁹. 1936. gadā K. Cukermanis Mērsragā un Ragaciemā dzirdējis astoņu virzienu vēju nosaukumus, bet bez tiem „zvejnieki lietā arī „dubultvēju“ nosaukumus“¹⁰, t. i., starpeņu nosaukumus — divu galveno vēju nosaukumu savienojumus saliktenī. Līdzīgi arī lībiešu un igauņu valodā. Pizenieks J. Princis iesūtījumā Baltijas Jūrnieku Kalendāram 1890. gadam (Rīgā, 1890, 144) „Vēju nosaukumi lību valodā“ min astoņus zvejniekiem un jūrniekiem labi pazīstamus vēju nosaukumus un vēl mazāko vēju starpu nosaukumus, ko darina, pievienojot divu vēju nosaukumu salikumam vārdu *wai* jeb *wait* 'starpa'. L. Ketunens raksta, ka lībiešu galvenie vēji ir astoņi un nosauc vēl astoņus pusvējus¹¹. Arī Vīdemaņa vārdnīcā izdalīti astoņi galvenie un astoņi blakus vēji ar konstatējumu, ka to nosaukumi nav visur vieni un tie paši, bet tas pats vārds var dažādos apvidos apzīmēt dažādus vējus¹².

aukstuma puses vējš 'austrumvējš'¹³

austra vējš, austris, austrs, àustrenis, aūstrinis, àustriņa vējš, àustriņš, aūstrums, aūstrumu vējš

austra vējš 'austrumvējš' pēc Dīca ME I 229, tāpat *austrs* Ulmaņa vārdnīcā 22 (ar piezīmi, ka nelieto) un *austris* Felkela vārdnīcā¹⁴.

⁸ J. Plāķis, Kursenieku valoda, — Latvijas Universitātes Raksti, XVI, Rīgā, 1927, 78. Turpmāk: PIKur.

⁹ A. Bezenberger, Ueber die Sprache der preußischen Letten, — Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Litterärischen Gesellschaft [Turpmāk: Mag.], XVIII, Mitau, 1887, 33 un Pruhšijas latweešchi, — Austrums, 1896, I, 23.

¹⁰ K. Cukermanis, Seni vēju nosaukumi, — Daba un Zinātne [Turpmāk: DuZ.], 1937, I, 25.

¹¹ L. Kettunen, Livisches Wörterbuch, Helsinki, 1939, 317—317a. Turpmāk: Kettunen LW.

¹² Ferdinand Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch². Redigirt von Dr. Jacob Hurt, St. Petersburg, 1893, 1230.

¹³ /C. Ulmann/ Lexicographische Beiträge aus der Kremon — St. Peterskapelleschen Gegend, — Mag. III 1 (1831) 104.

¹⁴ Maxim. J. A. Voelkel, Die Lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung, Heidelberg, 1879, 7. Turpmāk: Voelkel LSprt.

1638. gada Manceļa vārdnīcā ir *Auſtriņa-wehſch* / *rietas-wehſch*¹⁵, 1685. gada Langija vārdnīcā *Rihtā (Auſtriņa) wāhſch*¹⁶, 1689. gada bībeles tulkojumā *Auſtriņa Wehſch* Ij. 27, 21, no *Auſtriņa* I Moz. 41, 6, Langes vārdnīcās *auſtriņa wehſch* I 414, *auſtriņš* II 43, Stendera 1789. gada vārdnīcā *auſtriņſch*¹⁷, arī Ulmaņa vārdnīcā 22, Bražes 1880. gada vārdnīcā¹⁸, Bjkal 1892, 23, „Dienas Lapas“ 1891. gada pielikumā 136 un *Auſtriņa (rihta) wehĵā* (no Drustiem) 1892. gada pielikumā 74 un Dravnieka 1910. gada vārdnīcā¹⁹. Ozoliņa 1941. gada vārdnīcā²⁰ ‘austrumvējš’.

Nosaukums *aūstrinis* ‘ziemeļaustrumvējš’ ir reģistrēts Kuršu kāpās Mag XVIII, 1887, 33 (Nidā un ziemeļos no Klaipēdas), PIKur 78.

Literārajā valodā lietojams vārds ir *āustrenis* ar nozīmi ‘austrumvējš’, ko min 1879. gadā Felkels LSprt 7 (no Kurzemes), Bražes 1880. gada vārdnīca 557, Bjkal 1892, 23, Dravnieka 1910. gada vārdnīcā 828, Lojas 1948. gada Latviski - krieviska 57, 1963. gada Latviešu - krievu vārdnīca 101. Bet *austrenis* ar nozīmi ‘ziemeļaustrumvējš’ ir pazīstams Latvijas rietumos, Sakā Ulmaņa vārdnīcā 22, „Dienas Lapas“ 1891. gada pielikumā 136, Rītera 1928. gada Lietuviski-latviskā vārdnīcā 89, 1932. gadā Liepājas jūrmalā²¹, pēc Felkela LSprt 7 arī Kuršu kāpās. Ar līdzīgu nozīmi Kuršata 1883. gada vārdnīcā *auftrinis* no Klaipēdas²² un lielajā lietuviešu vārdnīcā no Palangas LKŽ I 418, bet no Klaipēdas arī *aūstrinis* LKŽ I 413, kas aizgūti no latviešiem, par ko raksta arī A. Sabaļausks²³ (sal. *āustrenis* un *āustriņš* ME I 229). XIX gadsimta beigās rakstu valodā lietots kā vēja nosaukums arī vārds *austrums* Bjkal. 1892, 23. Mūsdienu literārajā valodā vairāk izplatīts ir nosaukums *austrumu vējš* (1950. gada Krievu-latviešu 111, 1953. gada Latviešu-krievu 83, 1959. gada

¹⁵ Lettus, Das ist Wortbuch.. verfertigt/durch Georgivm Mancelivm.. Riga, M. DC. XXXVIII, s. v. Ostwind. Turpmāk: Manceļa vārdnīca.

¹⁶ Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca.., izdevis.. E. Blese, Rīgā, 1936, 332 (167a). Turpmāk: Langija vārdnīca.

¹⁷ Lettisches Lexikon, In zween Theilen abgefasset ..von Gotthard Friedrich Stender,.. Mitau [1789], I, 11. Turpmāk: Stendera 1789. gada vārdnīca.

¹⁸ Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche, II, Deutsch-lettisches Wörterbuch.. von Gustav Brasche, Riga u. Leipzig, 1880, 557. Turpmāk: Bražes 1880. gada vārdnīca.

¹⁹ J. Drawneeks, Wahzu-latweeſchu wahrdniza, Rigā, 1910, 828. Turpmāk: Dravnieka 1910. gada vārdnīca.

²⁰ Ed. Ozoliņš, Vāciski-latviska vārdnīca³, Rediģējis prof. Dr. J. Endzelīns, Rīgā, 1941, 290.

²¹ V. Pērkons, Vēju nosaukumi Latvijas piekrastes dažādās vietās, — Daba un Zinātne, 1939, IV, 154–155.

²² Friedrich Kurschat, Litauisch-deutsches Wörterbuch, Halle, 1883, 33. Turpmāk: Kuršata 1883. gada vārdnīca.

²³ A. Sabaliauskas, Lietuvių kalbos leksikos raida, — LKK VIII (1966) 102.

Krievu-latviešu 184, 1963. gada Latviešu-krievu 102, 1964. gada Lietuviešu-latviešu 593, 1967. gada Igaunu-latviešu vārdnīcā 92) un *austrumvējš* (1959. gada Krievu-latviešu 184, 1963. gada Latviešu-krievu vārdnīcā 102). Visiem minētiem atvasinājumiem pamatā *àust* sk. ME I 228 – 229, sal. Fraenkel LEW I 27 s. v. *aušrà*.

āzenes vējš, āzenis, āzenis, āzinis

XVII gadsimta otras puses H. Fīrekerā vārdnīcas norakstā kā kurzemnieku vārds (ar norādi „Cur.“) raksturots dienvidvēja nosaukums *Ahsenes wehfsch*²⁴. Nīcas un Bārtas mācītāja J. Langija 1685. gadā pabeigtajā vārdnīcas rokrakstā atrodami trīs dienvidvēja nosaukumi *Ahsenes* [*wähfsch*] (*Pusfdeenas wähfsch, Tahrpins*) 332 (167a), no kuriem pirmais noteikti ir viņa jūrmalas pusē lietotais, bet tālāk iekavās ieliktie pārņemti no 1638. gadā publicētās Manceļa vārdnīcas (s. v. *Südwind*) un frazeoloģijas (Cap. XXXV). Rīgas mācītāja L. Depkina 1704. gadā izdotā vārdnīcas parauga reto vārdu sarakstā ir *Ahsenes Wehfsch*²⁵. 1748. gada rīdzinieka K. Elversa vārdnīcā ir dienvidaustrumu vēja nosaukums *Ahsenes Wehfsch*²⁶ (kā pēdējais aiz vārdiem *Puff-deenas Wehfsch, Deenas-Widdus-Wehfsch*!). Elversa vārdnīca ir savukārt vārdu avots vēlākajām vārdnīcām. G. Stenders pats nav nosaukumu *āzenes vējš* dzirdējis, tomēr to ievieto savās vārdnīcās ar atsauci uz Elversa vārdnīcu (1761. gada vārdnīcā²⁷ un 1789. gada vārdnīcā I 3, II 576 s. v. *Südoostwind*). Vidzemnieka J. Langes vārdnīcā kā retums (ar norādi*) dots nosaukums *Ahsene* „Süd Ostwind“ II 6. H. Harders papildinājumos Stendera vārdnīcai piezīmē, ka pats no latviešiem nav dzirdējis nosaukumu *ahsenes wehfsch* 8. 1872. gada K. Ulmaņa vārdnīcā ir pēc Langes *ahsene* (ar norādi „L.“) un no Nīcas vārds *ahsenis* ‘Südoostwind’ 3. 1875. gada A. Juškas latviešu vārdnīcas rokrakstā ir atrodami nosaukumi *āzenis* ‘pietis, wiatr południowy’ un *āzen-sámelis* ‘pietvakaris, wiatr południowo-zachodni’²⁸. Juškas teicēji – latvieši Alsēdžos ir bijuši ieceļotāji no

²⁴ Lettisches und Teutsches Wörterbuch... von Christopher Fürecker, 10. Manuskripts atrodas LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Misiņa Latviešu literatūras nodaļā Rokrakstu un retumu sektorā L. dr. b. 5361.

²⁵ Liborius Depkin, Vortrab zu einem längst-gewünschten Lettischen Wörter-Buche..., Riga [1704], B.

²⁶ Caspar Elvers, Liber memorialis Letticus, Oder Lettisches Wörterbuch..., Riga, 1748, 245. Turpmāk: Elversa vārdnīca.

²⁷ Gotthard Friederich Stender, Neue vollständigere Lettische Grammatik, Nebst einem hinlänglichen Lexico..., Braunschweig, 1761, Entwurf eines Lettischen Lexici..., 14. Turpmāk: Stendera 1761. gada vārdnīca.

²⁸ A. Juška, Latvių-lietuvių-lenkų k. žodynas. Rokraksts glabājas Lietuvas PSR ZA Lietuvju valodas un literatūras institūta Rokrakstu nodaļā R. 2163, 21b.

Latvijas dienvidrietumiem. G. Braže 1875. gadā izdotās latviešu-vācu vārdnīcas latviskajā daļā dod kā pirmo vārdu *ahšene* (varbūt, pēc Ulmaņa vārdnīcas parauga!) un tad „auch -nis, m., der Südostwind“, bet vācu-latviešu vārdnīcā²⁹ un 1880. gada vārdnīcā vācu *Südostwind* tulkojumā ir tikai *ahšenis*. Valodnieka A. Becenberģera fonētikas piemēros ir *âšinis* [â=ã] no Melnraga Klaipēdas ziemeļos un no Preiļiem Kuršu kāpās ar nozīmi ‘Südostwind’ un no Nidas Kuršu kāpās ar nozīmi ‘Südsüdost’ Mag XVIII, 1887, 33. J. Princis raksta, ka latviešiem no Ovišiem līdz Ventspilij vējiem esot „savādi nosaukumi“ un min *ahšens*, *garam ahšens* Bjkal 1890, 144. 1891. gada „Dienas Lapas“ pielikumā ir dienvidaustrumu vēja nosaukums *ahšenis* 136. Skolotājs P. Abuls uzrakstījis Kuršu kāpās no nidenieka F. Frēzes vēja nosaukumu *Azenis*, kas pūš „no leišu puses“³⁰. Kurzemnieka J. Vidīņa 1908. gada Vācu-latviešu vārdnīcā vācu *Südostwind* ir *ahšenis*, *faufenis* 272, kā arī Dravnieka 1910. gada vārdnīcā 1063. Dienvidaustrumu vēja nosaukums *āzinis* J. Bandreviča jūrniecības vārdnīcā³¹, J. Dravnieka 1915. gada Pareizrakstības vārdnīcā 7, 1923. gada Latvju-krievu vārdnīcā 3, J. Rītera 1928. gada Lietuviski-latviskā vārdnīcā 873 (lietuviešu *pietrytinis* tulkojumā). J. Plāķis Kuršu kāpās pierakstījis vējus — *āzinis* ‘dienvidrītu vējš’ PIKur 81, *garâiš āzinis* un *isâiš āzinis*, kas ir starpvēji starp āzeni un austrumvēju un dienvidvēju PIKur 78. Nosaukums *āzenis* ir tagad apvidvārds.

Interesanti, ka lībiešiem ir vārds *õ'zân* ‘līcis’, ko L. Ketunens saista (gan ar „?“) ar latviešu nosaukumu *āzenis* LW 268b, tikai pārprotot ME I 245 atrodamo vietas norādi „Kurisch Haff“ par nozīmi.

Latviešu vēja nosaukumam *āzenis* atbilstošs lietuviešu nosaukums ir fiksēts Lietuvas rietumos, Kuršu jomas tuvumā. Tā F. Kuršata 1883. gada vārdnīcā minēts dienvidaustrumu vēja nosaukums *ožinis* jeb *ožinis vējas* ar atsauci uz Kelhu („nach Kelch bei den Hafffischern“) 282. J. Gerullis un H. Stangs ir Kuršu jomas austrumkrastā no lietuviešu zvejniekiem uzrakstījuši dienvidaustrumu vēja nosaukumu *ožinis*³², bet V. Kalvaitim ir nosaukums *azinis*³³, kas skan pilnīgi līdzīgi latviešu kāpenieku nosaukumam un ir no tiem aizgūts. J. Endzelīns ME I 245 s. v. *āzenis* ir uzrādījis (laikam pēc Kuršata vārdnīcas) attiecīgo lietuviešu vārdu *ožinis*. Prof. J. Otremskis uzskata lietuviešu *ožinis* par atvasinātu no vārda *ožys* ‘āzis’ un šādas sakarības rašanos skaidro (gan ar „?“) ar tā žēlabaino blēšanu³⁴. P. Šnore domā,

²⁹ G. Brasche, Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche, Libau, 1875, Lexikon, Lettisch-deutscher Theil, 37, Deutsch-lettischer Theil, 360.

³⁰ Talivalda [P. Abula] Pa Deenvidus-Kurzemi un Prusiju, RLB XI, Jelgavā, 1897, 102.

³¹ A. Bandrewitch, Anglo-Russian-Lettish Marine Dictionary, Riga [1908], 144.

³² J. Gerullis ir Chr. Stang'as, Lietuvių žvejų tarmė Prūsuoše, Kaunas, 1933, 86.

³³ W. Kalwaitis, Lietuwiszku Wardų Klėtele su 15000 wardų, Tilžėje, 1910, 89. Turpmāk: Kalvaitis LWK.

³⁴ Jan Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, II, Warszawa, 1965, 192.

ka *āzenis* radies no vārdiem *aizvējis*, *aizvēnis*, *aizēnis* — tādēļ, „ka Kurzemē dienvidus vēji pūš no zemes puses, caur ko krasta tuvumā ir gluma jūra un laivām zemes tuvumā, šim vējam pūšot, arvienu ir „aizvēnis“ (aizēnis)“ Bjkal 1892, 25.

Arī B. Laumane domā, ka vārds *āzenis* var būt no **āzēnis*, kas no priedēkļa *āz-* un substantīva *žna* ‘vieta bez vēja’ Baltistica III (2) 227–228. Vecākie uzrakstījumi Kuršu kāpās, Liepājā, Kuldīgā ir ar stieptu intonāciju, bet jaunākā laikā B. Laumane ir dzirdējusi runājam arī ar lauzumu. Var sal. ar vārdu *āzbars* ‘putraimu grauds’ Kuršu kāpās PIKur 81. Nav tomēr īsti ticams, ka vēja nosaukuma pamatā varētu būt ‘bezvēja vieta’. Vēl jāņem vērā, ka vecākie — XVII gadsimta avoti uzrāda tikai vārdkopu *āzenes vējš*, kur pirmajā daļā ir vai nu sugas vārds vai vietvārds *āzene*. Manceļa vārdnīcā un frazeoloģijā, izņemot vēju nosaukumus *Tahrpins* un *Seemelis*, kā vārdkopas ir nosaukumi *Rieta-wehfsch*, *Wackara-wehfsch*, *Juhres-wehfsch* un arī *Seemela-wehfsch* (Cap. XXXV), *Pußdeenas-wehfsch* (s. v. *Westwind*) un *Austriņa-wehfsch* (s. v. *Ostwind*). Un 1689. gada bībeles izdevumā ir arī vārdkopa *Tahrpiņa Wehju* (II Moz. gr. 26, 18). Bet neapšaubāmi vecs atvasinājums ir vēja nosaukums *ziēmēlis* ar metatoniju un izskaņu *-elis* no substantīva *ziema*.

Ko varētu nozīmēt vārds *āzene*? Latvijas dienvidrietumi, kur šis vārds sastopams, ir kalnaini; pār tiem no Telšu augstienes Lietuvā līdz Ēdolei stiepjas Rietumkurzemes augstiene ar daudziem bijušiem kuršu pilskalniem. Sakā pie Baltijas jūras senatnē ir bijusi nozīmīga osta. Varbūt, no Sakas grīvas raugoties uz sauszemi, radās *āzenes* vēja nosaukums. Apzīmējumu *āzene* iespējams saistīt ar visā Latvijā paugurainu kalnu nosaukumos atrodamo vārdkopu *Āža mugura* — Dvietē, Lazdonā, Sinolē, Zaubē, Zantē³⁵, 1932. gadā Jāsmuižā³⁶, Dagdā; „Āžu-mugura“ Gaiķos ELv I 1, 72; *Āžu mugurina* Skaistā; *Āžmugura* Vecpiebalgā ELv I 1, 73, Izvaltā; *Āžmugure* Ērgļos VLI; *Āžmugures*²-kalns Vērgalos ELv I 1, 73; *Āža mugara* Kārsavā VLI. Līdzīgi kalnu nosaukumu darinājumi ir „Bukmugar“ Dundagā³⁷, „Bukmugurkalns“ Spārē Pl I 217, Valgalē 231; *Kazas mugureņa* Briģos VLI, *Kazula mugura* Mērdzenē VLI; *Cūku mugura* Aizputē, Kalvenē, Kalncempjos ELv I 1, 174; „Vilka mugura“ 1932. gadā Līvānos VLI u. c., kā arī *Muguras*-kalns Durbē, *Mugurkalni* Ādažos, „Mugur-kaula-uzkalns“ Valtaiķos ELv I 2, 452. Dzīvnieka nelīdzienā mugura attiecināta uz nevienmērīgiem paaugstinājumiem dabā. Nosaukuma *āzene* izveidē kāda ietekme varētu būt arī senziemeļnieku vārdam *āss*, tāpat dāņu *aas*, zviedru *ās* ar nozīmi ‘kalna mugura’³⁸. Sal.: *Āzmuiža* (senrakstos: *Asen*) Ugālē, *Azes*-kruogs Matkulē, mājvārds *Āzes* Cērē ELv I 1, 71 un pēc 1858. gada revīzijas

³⁵ J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I 1, Rīgā, 1956, 72, s. v. *āzis*. Turpmāk: ELv.

³⁶ LPSR ZA Valodas un literatūras institūta vietvārdu kartotēka. Turpmāk: VLI.

³⁷ J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I, Kurzemes vārdi, Rīgā, 1936, 253. Turpmāk: Pl.

³⁸ Jan de Vries, Altnordisches etymologisch Wörterbuch², Leiden, 1962, 16.

Ahfes Pl I 267, ja tie nav lībiskas vai igauiskas cilmes; J. Endzelīns līdzina (tāpat ar „?”) ar igauņu *Aasu* ELv I 1, 71. Varbūt, arī *Aizputes* latīniskais nosaukums *Asenputten* (1253. gada dokumentā)³⁹ saprotams kā ‘āzenes kalns’, ‘augstienes paugurs’, ne ‘aizkalne’ (pēc J. Endzelīna skaidrojuma *âzpute* (izloksnē) — *aizpute* ‘vieta aiz augstienes’ ar „?” ELv I 1, 11). No dienvidaustrumos gulošā paugurainā *Āzenes kalnāja* nākošo vēju nosauca par *āzenes vēju*, bet vēlāk par *āzeni* (līdzīgi kā *ziemelis*). Atvasinājums no vārda *âzis* — *âzene* jeb ar metatoniju *âzene*.

čigānu vējš ‘ziemeļvējš’ Saldū EH II 775; vārdkopas pirmajā daļā tautības nosaukums.

dienas vējš ‘dienvidvējš’ Saukā EHI 327.

gaŗās dangas vējš, gaŗā danga

No Nīcas 1872. gada Ulmaņa vārdnīcā minēts dienvidrietumu vējš — *garas dangas wehjsch* jeb *gaŗa danga* 43. Vēja nosaukums *garā danga* atrodams starp vēju nosaukumiem „Dienas Lapas” 1891. gada pielikumā 136. Ar dienvidrietumiem saistās arī ME I 437 no Ēdoles reģistrētā vārdkopa *mīzeņu danga*. Kurzemes apvidvārds *danga* (sk. ME I 437, Fraenkel LEW I 88, Vasmer ЭСРЯ I 549) šeit varētu būt ‘kakta’, ‘liča’, ‘likuma’ nozīmē.

lejas vējš

Rietumvēja nosaukums *leijas wehjsch* ir Stendera 1789. gada vārdnīcā I 140, II 704 un Ulmaņa 1872. gada vārdnīcā 140 no Lindes, kur vārdam *leja* atrodama nozīme ‘rietumi’. Arī Saldū ir pazīstams *lejas vējš* EH II 775.

pludenis, plūdenis

Kā lietus vēja un rietumvēja nosaukums *pluddens* ir Stendera 1761. gada vārdnīcā 109 s. v. *pluhst*, kā arī 1789. gada vārdnīcā I 201. A. Bielensteins to izmantojis gramatikas piemēros (*pludd-eni-s*, ‘Westwind, als der Regenbringer’, saistot ar *plú[-t]*)⁴⁰. ME III 353 *pludenis* paskaidrots kā „vakara ziemeļa vējš, kas mēdz nest vasarā lietu un ziemā atkusni”. Bet Langes vārdnīcā kā ziemeļrietumu vēja nosaukums ir *pluhdenis* II 238. Sal. *plūdu vējš* ‘rietumvējš’ Sasmakā EH II 775 (s. v. *vējš*).

pūļa vējš, pūļu vējš

1689. gadā izdotajā bībeles tulkojumā ir *Puhle-Wehju* Ap. darbi 27, 12. Kā dienvidrietumu un lietus vēju to min Langes vārdnīca (*puhlewehjsch tas*, ‘der Südwestwind, der der Landarbeit hinderlich ist etc. Regenwind’ II 242, *puhle wehjsch*, ‘weil er insgesamt Regen bringt’ I 583). Stenders tādu nosaukumu nav dzirdējis un to dod 1789. gada vārdnīcā ar atsauci uz Langi un paskaidrojumu, ka no *pūlēt* I 208, tāpat kā Lange to bija pievienojis pie šā verba. Pareizs latvisks rakstījums ir „Dienas Lapas” 1892. gada pielikumā no Vidzemes minētam *puhļa wehjam* 74.

³⁹ A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volksstammes, St. Petersburg, 1892, 204.

⁴⁰ A. Bielenstein, Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen, I, Berlin, 1863, 281. Turpmāk: Bielenstein LSpr.

ME III 447 ir *pūļa vējš* no Drustiem un *pūšu vējš* 'lietus vējš'; Vestienā „vakarziemeļu pūšu vēji lieli juntu puostītāji“ (ME III 447). Rankā pēc EH II 775 *pūļu vējš* ir 'dienvidaustrumu vējš'. Vārds *puhļi* ar nozīmi 'lietus mākoņi' ir jau Ulmaņa vārdnīcā 213; līdzīgi ME III 447 *pūlis*² no Galgauskas un Varakļāniem. Vārds saistāms ar latviešu *pauna*, lietuviešu *pūnė* 'hohles Ende am Ei', krievu apvidvārdu *пѣня* 'hochmütiger, aufgeblasener Mensch' u. c. (ME III 447, 128; Fraenkel LEW II 667–668).

pūmenis

Ziemeļrietumu vēja nosaukums *pūmenis* ir Langes vārdnīcā (*puhmenis* 'auch *tukfchuma wehjsch*, weil er im Frühling dem Rogen-Gras schädlich' I 583, I 242), ar atsauci uz to Stendera 1789. gada vārdnīcā I 208, II 704. Vārds laikam saistāms ar verbu *pūt*, *pūme* *augonis*' ME III 447.

pūna vējš

Harders papildinājumos Stendera vārdnīcai, domājams, kā Vidzemes vidienā pazīstamu vēja nosaukumu min *puhna wehjsch* 134. Varbūt, pareizāk ir *pūņa vējš*, un tas salīdzināms ar *pūļavēju*.

pusrītenis

Rīta jeb austrumu vējš Stendera 1761. gada vārdnīcā ir *rihtenis* 120, bet ziemeļaustrumu vējš ir *pufsrihtenis* Langes vārdnīcā I 583, Stendera 1789. gada vārdnīcā I 212, II 704, Ulmaņa vārdnīcā 216, Bražes 1880. gada vārdnīcā 545 un arī Dravnieka 1910. gada vārdnīcā 811. Veidojuma ziņā var salīdzināt ar salikteni *puffwakkarene* 'ziemeļrietumi, dienvidrietumi' Stendera 1789. gada vārdnīcā II 698 un lietuviešu vēja nosaukumu *puswakarinis* Kalwaitis LWK 89.

salnas vējš

Langes vārdnīcā kā sinonīms pusrītenim ir *salnas wehjsch* I 583, t. i., ziemeļaustrumu vējš, kas nes salnas. To dod arī Stendera 1789. gada vārdnīca I 236, II 704.

sāusenis, sausiņa vējš, sausais vējš

Hardera papildinājumos Stendera vārdnīcai 8 ir *saufiņa wehfsch*, ko Harders pats neesot dzirdējis. Ulmaņa vārdnīcā no Pēterupes ir dienvidaustrumu vēja nosaukums *saufens* 251, ar ko kā ar parastu vārdu paskaidrots nīcenieku *āzenis* 3. P. Šnore no Vidzemes jūrmalas atzīst *sauseni* par vidzemnieku vārdu Bjkal 1892, 28 „Die-nas Lapas“ 1891. gada pielikumā starp vēju nosaukumiem minēts arī *saufenis* 'SE' 136, tāpat arī G. Bražes 1880. g. 683, J. Vidiņa 1908. gada 272, Dravnieka 1910. gada Vācu-latviešu vārdnīcā 1063, J. Rītera 1928. gada Lietuviski-latviskā

vārdnīcā 873. ME III 775 dod arī nozīmi 'ziemeļrietumu vējš'. Vārds atvasināts no adjektīva *sāuss*. Džūkstē pazīstams *sausais vējš* 'austrumvējš' (pēc Bīlensteina EH II 461).

sīvenis

Ziemeļvēja nosaukumu *fihwenis* Ārons uzrakstījis, domājams, Bērzaunē XIX gs. beigās (ieraksts Bražes vārdnīcā 545 un ME). Atvasinājums no adjektīva *sīvs*.

starpas vējš

Pēc P. Alunāna ziņām *starpas vējš* ir ziemeļaustrumu vējš EH II 571, t. i., vējš, kas pūš starpā starp ziemeļiem un austrumiem.

susenis

Dienvidastrumu vēja nosaukumu *susenis* devis Ārons, domājams, no Bērzaunes ME III 1125. Vārds atvasināts no adjektīva *suss* 'saus' vai verba *sust*.

tārpenis, tārpinis, tārpiņš

1638. gada Manceļa vārdnīca dod dienvidvēja nosaukumu *Tahrpins* (s. v. *Südwind*), tāpat arī Langija vārdnīcā 332 (167a). 1689. g. bībeles tulkojuma izdevumā *Tahrpiņa Wehju* II Moz. gr. 26, 18; Lūk. 12, 55. 1748. gada Elversa vārdnīcā ir *Tahrpu Wehjsch*, *Tahrpenis* 'dienvidrietumu vējš' 245, taisni tāpat ar atsauci uz Elversu Stendera 1761. gada vārdnīcā 157. Vidzemnieks Lange, kas nosaukumu laikam ir pazinis, raksta *tahrpenis* 'Südostwind, weil er machen soll, daß in Gärten viel Ungeziefer brütet' II 341, I 583, bet vācu *Südwestwind* tulkojumā starp dienvidrietumu vējiem *launaga wehjsch* un *puhlewehjsch* ielikts *Tahrpenis* 507. Tādēļ Stendera 1789. gada vārdnīcā *Südwind* ir *tahrpenis* II 576 jeb *tahrpinis* „(weil er Ungeziefer brüten macht)“ II 704 un *tahrpenis*, *tahrpu wehjsch* ir 'Südwind, auch Südost und Südwest..' I 311. Lange, Stenders un O. Rozenbergers saista vārda izcelsmi ar substantīvu *tārps* 'Wurm'⁴¹. To noraida jau A. Bīlensteins un skaidro dienvidvēja kā sniega kausētāja nosaukumu ar sakni *tirp-*, minot lietuviešu *tirpti* 'kausēt' LSp I 281. Bīlensteins, tāpat kā Rozenbergers, vārda pamatformu raksta ar *é*. Jau Langes vārdnīcā ir verbs *tirpt* 'zerfliessen' II 351, kam Ulmaņa vārdnīcā pievienots arī 'schmelzen' 308. Ulmanis vārdus *tahrpenis*, *tahrpinfsch* 'dienvidrietumu vējš' saista ar *tirp-* 'kausēt' nozīmē. Tādās pašās domās ir arī J. Endzelīns ME IV 150 (Frenkelis par to saka „varbūt“ LEW II 1101). Langes doto skaidrojumu viņš uzskata par tautas etimoloģiju, bet vārdkopu *tārpu vējš* – radušos *tārpiņu vējš* ierosmē, uzlūkojot substantīvu *tārpiņš* par deminutīvu. Nozīmes ziņā salīdzināms ar dienvidastrumu vēju nosaukumiem *sausenis*, *susenis*. B. Laumanes nosaukuma

⁴¹ O. B. G. Rosenberger, Formenlehre der lettischen Sprache in neuer Darstellung, Mitau, 1848, 267.

tārpenis saistījums ar vārdu *tārpa* Baltistica III (2) 228–229 ir interesants un nav neiespējams. Atšķirība ir intonācijā un izplatības zonās. Vārds *tārpa* 'Kraft, Vermögen, Fähigkeit' pēc ME IV 149 ir izplatīts Latvijas rietumos, bet *tārpenis*² 'dienvidvējš' – Vidzemes jūrmalā Bjkal 1892, 25 (arī 'dienvidaustrumu vējš' Tūjā ME IV 150, Duntē, Svētcimā VLI, Salacgrīvā Baltistica III (2) 228, 'ziemeļaustrumu vējš' Salacā EH), *tārpenis* 'dienvidvējš' Zālītē ME IV 150, *tārpeņu*² vējš 'dienvidaustrumu vējš' Vestienā EH II 671. Vienīgi no Stendes ir registrēti abi vārdi – *tārpa* 'Kraft, Fähigkeit' EH II 671 un *tārpiņu*² vējš 'ein Wind' ME IV 150, kurus tur par radniecīgiem neuzskata. Ulmaņa vārdnīcā rakstīts, ka dienvidaustrumu vējš parasti [t. i., Vidzemē] saucas *faufens* vai *faufens-tahrpens*³ (s. v. *ahfene*). Dienvidvējš *tahrpenis* minēts vēl J. Dravnieka vārdnīcās (1910. g. Vācu-latviešu 1064, 1915. g. Pareizrakstības 199, 1923. g. Latvju-krievu 307).

tukšuma vējš, tukšumu vējš

Langes vārdnīcā ir ziemeļrietumu vēja nosaukums *Tukfchuma wehjsch* II 360, I 583 („weil er im Frühling dem Rogen-Gras schädlich“), ko pilnīgi pārņēma Stendera 1789. g. vārdnīca II 704. Hardera papildinājumos Stendera vārdnīcai no Vidzemes vidienas minēts kā pazīstams nosaukums *tukfchuma wehjsch* 134. Jaunrozē ir *tukfchuma wehji* pēc 1892. g. „Dienas Lapas“ piel. 126, Mālpupē – *tukšumu vēji* EH II 701. „Ziemeļus sauc arī par tukšumiem, tādēļ ka tur nekad nav saules“ ME IV 257. Ulmaņa vārdnīcā *Tukfchumi* ir arī 'ziemeļrietumi' 312–313, bet *tukfchuma wehjsch* un *tukfchais wehjsch* 'ziemeļrietumu vējš' 312. Ģeros ir rītu *tukšumi* „kur ziemeļi un rīti sākas“ un *vakaru tukšumi* „kur ziemeļi un vakari sākas“ EH II 701. Siguldā pēc V. Pērkona uzrakstījuma *tukšā puse* 'austrumi' un *tukšais vējš* 'austrumvējš' DuZ, 1939, IV, 155.

ūdens vējš, ūdeņu vēji

Langes vārdnīcā ir arī dienvidrietumu vēja nosaukums *Uhdenswehjsch* II 362 ko ar atsauci uz Langi dod Stendera 1789. g. vārdnīca – *uhdens wehjsch* I 334 Buramos vārdos ir *Ūdeņu vējiem*, *ūdinu vējiem*⁴².

valdzenis

Dienvidrietumu vēja nosaukums *waldfenis* ir 1891. g. „Dienas Lapas“ pielikumā 136, kā arī Dravnieka 1910. g. Vācu-latviešu vārdnīcā 1063, bet 1923. g. Latvju-krievu vārdnīcā 'dienvidvējš' 334. EH II 752 ir reģistrēts *valdzenis* 'rietumvējš' no Iecavas un Zālītes. ME ir *valdzenis* vēl ar nozīmi – 'mitrums, valganums' no Taurenas un 'lietiņš' (ar „?“). Vārds atvasināts no adjektīva *valgs* 'mitrs'.

⁴² K. Straubergs, Latviešu bučāmie vārdi, I, Rīgā, 1939, 239. Turpmāk: Straubergs, Buč. v.

vasaras vējš, vasarvējš, vasaris

Vasaras vējš pēc prof. P. Šmita ir pazīstams Raunā⁴³, arī kur Latvijas austrumos (Straubergs, Bur. v. I 239), *vasarvējš* 'dienvidvējš' Jūrkalnē Baltistica III (2) 224 un EH II 759 *vasaris* Ziemeļkurzemē.

Vārdi *àustrenis* un *âzenis* ir veci saglabājušies vēju nosaukumi bijušajā kuršu apdzīvotajā teritorijā – Kurzemē, bet *pūļa vējš* un *târpenis* Vidzemē.

XVIII gadsimtā fiksēti vēju nosaukumi *plūdenis*, *pūxmenis*, *pūna vējš*, *pusrītenis*, *salnas vējš*, *tukšuma vējš*, *ūdens vējš* Vidzemē, bet XIX gadsimtā – *sausenis*, *sīvenis*, *susenis* laikam Vidzemē, *garās dangas vējš* Kurzemē, *starpas vējš*, *valdzenis* laikam Zemgalē un eiti pazīstamāki nosaukumi.

BEMERKUNGEN ZU DEN WINDBENENNUNGEN IM LETTISCHEN

Zusammenfassung

In dem Beitrage sind die ältesten Zeugnisse über eine Reihe der Windbenennungen im Lettischen gesammelt, die aus Wörterbüchern und anderen Quellen stammen. Nach den Benennungen zu urteilen, haben die meerfahrenden Fischer Letten und Liven sechzehn verschiedene Windrichtungen gekannt. Acht von diesen Windrichtungen haben ihre eigenartigen Bezeichnungen, die übrigen aber sind Zusammensetzungen von zwei Windbenennungen oder eine Wortgruppe mit einem Adjektiv.

Benennungen *àustrenis* (<*àust*) und *âzenis* (<*âzene*, vgl. die lettischen Benennungen für Berge *Aža mugura* und altnordisch *áss*, dänisch *aas*, schwedisch *ås* 'Bergrücken'; <*âzis*) sind alte Windbenennungen in dem einstmaligen Gebiete der Kurschen – in Kurzeme, aber *pūļa vējš* (*pūlis* Regenwolke') und *târpenis* (<*tirpt* 'zerfliessen, schmelzen', litauisch *tirpti* A. Bielenstein, K. Ulmann, J. Endzelin) in Vidzeme.

Im XVIII Jahrhundert sind folgende Windbenennungen fixiert *plūdenis*, *pūmenis*, *pūna vējš*, *pusrītenis*, *salnas vējš*, *tukšuma vējš*, *ūdens vējš*, aber im XIX Jahrhundert *sausenis*, *sīvenis*, *susenis* möglich in Vidzeme, *garās dangas vējš* in Kurzeme, *starpas vējš*, *valdzenis* in Zemgale u.a.

Rīga

⁴³ Latviešu tautas ticējumi, Sakrājis un sakārtojis Prof. P. Šmits, IV, Rīgā, 1941, 32732.